

samoopredelitve, se mi zdi racionalno dejanje. Vendar pa Jugoslavija le ni bila šnapsideja, kot se želi prikazati po novem. Mislim, da je še vedno v nacionalnem interesu vseh jugoslovanskih narodov, da na novo ustvarijo alianso. Gradnja bunkerjev in zatreskavanje z vrati proti jugu se mi ne zdi prav razumno. Skrbi me grubeličizacija in militarizacija ljube mi Slovenije, skrbi me množična pavperizacija, ki je na pohodu. Skrbi me, da nas je nekdo že ali pa nas bo v kratkem vse skupaj kupil za smešno vsoto mark. Skrbi me, da je kompjuterizirana zgodovina že naša metoda za naš neboleč nacionalni konec, ko nas vtakne v skupni evropski lonec, v katerem se nikomur v nobenem pogledu ne bo več splačalo ostati Slovenec.

3. 2. 1992

Taras
Kermauner

Najtežje bo vzdržati pravo mero

1.

Najprej nekaj spominsko metodološko avtore-fleksivnih opomb.

Dnevnik sem dolga leta res pisal; s presledki. Od malega; dnevnik različnih kvalitiet. Pod sistemom, ki ni dopuščal pluralizma v javnosti – na začetku, v prvem povojnem desetletju niti v privat-

nosti, človeku kot privatni osebi –, je bil dnevnik ustrezna metoda, da je človek ohranjal svojo avtentično resnico. Slabost tega početja: ohranjal jo je le zase. Kar je delalo za nenaravno, za nezdravo javnost; ta je namreč dajala napačen vtis splošne enoumnosti, enotnosti, strinjanja z uradnimi stališči. In je obenem moralno razkrajalo samega posameznika, ker ga je spreminjalo v bitje z dvema resnicama: z eno za javnost, z drugo za privatnost – za dnevnik.

Meni je izhod iz te osebno nenravne drže pomagala najti totalitarna oblast. Ob koncu Revije 57 – 1958. leta –, ko me je oblast za leto in pol dala v preiskavo zaradi suma sovražne propagande, mi je ob tem izvršila preiskavo doma, na mojem stanovanju, mi zaplenila moje intimne spise. Če bi bil tedaj v Sloveniji, bi svoj arhiv zagotovo skrnil. Ker pa sem prav tedaj študijsko potoval po Grčiji, domači pa se niso znašli, je padlo celotno moje osebno pisanje – obsežna korespondenca, zapiski, dnevniki – v roke policije (20 zvezkov po 200 strani teh zapiskov in dnevnikov, ki so bili namenjeni le meni oz. ki so bili le moj pogovor s samim sabo).

Ker sem doživel ob koncu Perspektiv še eno sorodno preiskavo in zaplembo, sem postal previdnejši in sem svoje osebne zapise – z vsem neobjavljenim gradivom – začel skrivati. Skrival sem jih do začetka 90. let. Primer: ko sem odhajal, recimo, v tujino, sem zmerom svoje rokopise selil in puščal pri znancih. Lahko si predstavljate, v kakšnem razpoloženju in v kakšnem odnosu do lastne domovine je živel človek, ki je tako ravnal skoz desetletja: v ozračju strahu, preganjanosti, nezaupanja; ne le – normalne – kritike, ampak osebne eksistencialne ogroženosti.

Izkušnja iz l. 1958 je bila težka. Politična policija je moje dnevnike

hudo izrabila. Med znanci je širila – seveda povsem lažne – vesti, kaj da sem o kom v dnevniku napisal; da sem – poimensko – sestavljal novo vlado iz svojih prijateljev in sodelavcev itn. Mnogo mojih znancev je obrekovanju – ena od stalinističnih metod – verjelo. S tem je politična policija skušala doseči dvoje: mene – in mojo skupino – moralno diskreditirati, obenem pa me prestrašiti, da ne bi nikoli več pisal dnevnika.

A sem ga še. Na dva načina. Prvič kot pisma. Verjetno bo moja korespondenca, ki jo uporabljam kot dnevnik, (ker v pisma zapisujem najrazličnejše podatke, ocenjene kot pomembne za čas, v katerem živim) in ki je zelo obsežna, nekaj deset tisoč pisem, od katerih jih je mnogo celih esejev ali razprav, po 10 in več strani, eden od virov za preučevanje ozadij današnjega slovenskega življenja; kar je Kocbek naredil z dnevniki, delam sam s pismi. Pisma so mi posebej dragocena tudi zato, ker me spravljajo v neposreden, živ, osebni, odgovoren stik s korespondentom. Ker sicer živim zelo samotno, mi nadomeščajo družbo.

In drugič: nekatere dnevnike sem pisal z namenom objave. Ker v Sloveniji ni šlo, sem kar dvakrat – dve obsežni knjigi – objavljaval dnevnik v Beogradu, v reviji Književnost; prvega je prevajal sproti v srbsčino Zagoričnik, drugega Pavle Rak. Beograd je bil tedaj – 70. leta, še začetek 80. let – skoraj mesto svobode nasproti Ljubljani. Sredi 80. let pa se je razmerje med obema centroma že začelo obračati; dokler se ni povsem obrnilo. – Eden od teh dnevnikov je izšel pod naslovom *Med prijatelji, med sovražniki* tudi v Sloveniji; v drugi polovici 80. let. Naletel je na gluh sprejem. – Je bil pa bolje sprejet moj – tudi nekakšen javni – dnevnik *Pisma srbskemu prijatelju*; in nato še *Pisma slovenskemu prijatelju*, Matjažu Kmeclu.

Zgled slovenskega dnevnštva je gotovo Kocbek. Sem pa bral tudi mnogo dnevnikov svetovnih avtorjev: posebno Gidovega, ki me je učil skrajne resnicoljubnosti.

2.

Moj konkretni odgovor na vaše vprašanje bo – v skladu z duhom dnevnika – bolj osebni, »privaten« kot pa obvezen za druge. Eno je pisanje načelnih člankov, razglasov, javnih ocen, drugo dnevnikiški zapisi. Če bi torej pisal dnevnik – ponavljam: skoz številna pisma ga pišem –, bi v njem zapisoval svoje reakcije, refleksije na splošna dogajanja zunaj mene; tudi na desetdnevno vojno, na velike politične in socialne spremembe na Slovenskem. Zato bo najbrž ta moj odgovor odstopal od odgovorov drugih anketirancev.

Civilno družbo (CD) in slovensko nacionalno državo (ND) sem pripravljaj, posebno CD, vse svoje življenje; nujnost obeh sem tudi jasno v 80. letih formuliral v vrsti spisov, objavljenih predvsem v Novi reviji, a tudi v Neodvisnem – tedaj še Ljubljanskem – Dnevniku in drugod. Dokler je trajal partijski socializem, je bilo takšno javno artikuliranje političnih stališč nujna vsakega slovenskega kulturnika; kdor ni tako ravnal, se je odrekal eni svojih osnovnih dolžnosti. Položaj pa se je začel spreminjati v drugi polovici 80. let, posebej pa po volitvah l. 90. Tedaj se je jasno pokazalo, kdo od kulturnikov je bil že ves čas prikrit politik, kdo pa je jemal svoje kulturništvo dobesedno. Če hoče biti politik dober, mora biti profesionalce; spôji s kulturništvom vodijo v diletantizem, čeprav to ne pomeni, da bi politik

smel biti nekulturen. Pod totalitarizmom je bila dvoživka kulturnik-politik nujna, v pristni parlamentarni strankarsko pluralistični demokraciji je ta spoj odveč. – Zato sem se umaknil iz trendov, ki so vodili kulturnike v vlogo politikov. Hotel sem ostati kot kulturnik v oni nujni kritični distanci do politično državnega, celo do socialnega, ki mi jo je svetoval eden mojih vzornikov, Montaigne. A tudi Mrak.

Javno sem tudi od volitev naprej pokazal, da se strinjam tako s čim kompletnejšim udejanjanjem CD in čim prejšnjo in čim odločnejšo uveljavitvijo neodvisne slovenske ND, kar je oboje, ponavljam, v skladu z mojimi življenjskimi prizadevanji, vendar pa sem bil vsak dan bolj prepričan, da postaja vse preveč kulturnikov angažiranih politikov, politika pa terja od njih izgubo kritične distance, delo za interese strank in reševanje aktualnih problemov; najizrazitejši – najčistejši, najzavednejši – je v tem Pučnik. Zato nisem hotel stopiti v nobeno stranko, čeprav so skoraj vse – vsaj pomembnejše – želele moje sodelovanje. Nasprotno: vse bolj sem izdeloval (ohranjal) držo kulturnika, ki predvsem misli; katerega delovanje je misel, kritika, distanca do aktualitete, razglabljanje o samih osnovah politike, družbe, države, oblasti. To sem delal tem lažje, ker je bila takšna orientacija zame osnovna vse življenje; nikdar nisem želel biti politik-državnik. Zdaj sem celo srečen, da mi to ni treba biti niti v tolikšni meri, kot sem moral biti kot pluralizem zastopajoči intelektualec pod totalitarizmom.

Če ne bi bilo dovolj pravih borcev – od političnih do vojaških – za ND in CD, bi najbrž, kljub svojim pomislekom in odporom, tudi sam pristopil k njim. Tako pa mi ni bilo treba. Medtem ko nas je bilo borcev za CD in ND še v prvi polovici 80. let le peščica, so se v letih 90/91, posebno po odhodu komunizma, prebudili skoraj vsi. Postali so – recimo v desetdnevni vojni – spet pogumni; pač kolektivna psihoza, podobna oni, ki sem jo opazoval in reflektiral že med leti 1941–45. Tedaj so bili heroji ljudje, ki so kmalu zatem – kakšno moje razočaranje nad njimi! – predstavljali idealne hlapce novega režima.

3.

ND je eden od pogojev za CD; vendar ne edini. CD je vsaj enakovredna ND. Redukcija CD na ND – zahteva po enotnosti zdaj, ko da smo ogroženi – pomeni izgubo CD in spremembo ND v totalitarno, nepluralno, despotsko državo. Zoper to – novo – enoumje sem deloval: tudi s svojim izstopom iz aktualnih angažmajev. Če jemljemo CD zares, potem je državljankom Slovenije dovoljena vsaka drža, le kriminalna ne; a tudi kriminal mora biti opredeljen povsem drugače kot pod enotnostno diktaturo. – Tega se Slovenci še ne zavedamo dovolj.

Današnji medstrankarski prepiri so bedni, spominjajo na tiste izpred skoraj sto let: na naš domači Kulturkampf. A jih je treba gledati kot nujno spremljavo edino ustrezne poti v osvoboditev – v ponotrnanje – pluralne demokracije (CD). Naučiti se dogovarjati je dolgotrajen proces; najprej bo blokiran s prepiri prezahtevnih, ki hočejo vsak čim več oblasti in uspeha. Ustrezne socialne racionalitete Slovenci še nismo dosegli; me zanima, koliko let bomo potrebovali do neke znosne stopnje razumnega sklepanja pogodb, trezne ocene lastnih in drugih (z)možnosti. Za zdaj živi večina Slovencev še iz tiste nadutosti, prezahtevnosti, samouverjenosti, samovšeč-

nosti, ki bi mogla voditi v novo samozaprtoost, ki jo tako radi kritiziramo pri Srbih, kjer je vidna v karikaturni in kriminalni obliki, a se je sami pri sebi premalo zavedamo.

Očitno je novinarska javna sfera danes bolj zrela od direktno politične. Kot politike so vrgle prve povojne svobodne volitve na dan tolikere diletante, ljudi, ki so bili v preteklem obdobju potisnjeni ob stran in se niso učili ne politike ne javnega družbovanja, da, upam, ne predstavljajo ustreznega prereza ali povprečja slovenskih elit; menim, da so precej pod povprečjem, kar s svoje strani bistveno zmanjšuje intelektualnost – racionalnost – odločitve slovenske politike. Medtem ko so novinarji bili sicer odvisni od Partije, a so se ves čas učili, zadnja leta pa so vse bolj iskali realne možnosti, da izrazijo svojo kritično avtonomijo. So profesionalci s potrebo, da bi bili v glavnem neodvisni od politike-države; kar je sijajno. Vidi se, kateri časopisi so slabi: strankarski, tisti, ki morajo hvaliti naše, da bi pač »naši« uspeli. Tem časopisom manjka poglobljena analiza; namesto nje se vsiljuje hujskaštvo, pristranost, ideološkost. Če bo slovensko novinarstvo vzdržalo svojo relativno neodvisno pozicijo, bo polagoma prisililo tudi bolj omejene politike, da se bodo izučili ali pa jih bodo volivci zavrgli. Če jih bodo. Koliko je zrelo slovensko ljudstvo, bomo videli na naslednjih volitvah in v naslednjem desetletju.

4.

Najtežje bo vzdržati pravo – srednjo – mero med trendom denacionalizacije, ki vodi v izgubo slovenske identitete, pa naj ta trend, je zelo kompleksen, imenujemo nemška prevlada v – vsaj Srednji – Evropi ali kapitalizem nadnacionalnih kompanij, planetarne znanosti, golega abstraktnega Uma, zgolj privatnega interesa, tehnologije in menežerstva, na eni strani in zaradi strahu pred vsem tem, zaradi nezaupanja, da bi mogli najti srednjo in obenem avtonomno mero, zaradi bega v samozaprtoost, v idilizirano in znova totalitarizirano tradicijo, bolje v tradicionalizem, v obnovo vrednot iz 19. stoletja, iz časov preseženega modela ND, ki je propagirala Zemljo, Kmetištvo, Jezik, Mater, Rod, Zvestobo, Pristnost domačega, torej Dom, na drugi strani.

Provincialno narodnjaštvo je lahko klerikalne ali liberalne narave; v obeh primerih je reakcionarno, kot je na drugi strani lahkoten kozmopolitizem libertinski in vodi v nujno avtodestrukcijo. Da bi našli zaželeno srednjo mero, bodo morali biti politiki zelo kulturni, javnost zelo kritična, pa vendar kooperativna, ne zabavljaska negativistična. Takšna pa bo postala, trend je verjeten, ker bo kmalu spoznala – že spoznava –, da je bila evforija množic, vse od procesa zoper četverico, samoslepilo. Da bi osnovni cilj – slovensko ND – uspešno udejanili, je bilo evforično samoslepljenje (nacionalizem) pač koristno, saj je dajalo množicam potreben socialen, celo vojaški naboj. Za izdelavo in kompleksno diferencirano širjenje CD pa postaja ovira.

Tendenca, da današnja slovenska politika izriva kulturo na obrobje kot delni podsistem Celote, za katero da so bistvena druga območja (od Gospodarstva do Vojske), kaže na današnjo slovensko nezrelost. Če ne bo jasne in zelo avtokritične zavesti o možnostih in realnosti Slovencev, o posebnih poteh malega naroda, ki šele ob koncu 20. stoletja sredi Evrope začenja

živeti kompletno samostojno življenje, bomo le posnemali druge, pri tem teh ne le ponavljali – v neugodnem času, ko so drugi že precej dlje –, ampak bomo ubirali napačne, neracionalne poti.

Bistvo sodobne kulture je avtorefleksija. Model današnje slovenske politike, ki išče – v tekmi za oblast – predvsem napake, celo neetičnost drugih, je slab, neoperativen. Zdi se, da je bila zavest o pomenu (avto)kri-tične kulture kot intelektualitete in racionalitete v drugi polovici 80. let mnogo večja, kot je danes; danes smo v tem pogledu v regresu. Paradoks: k temu regresu so pripomogli in kar v odločilni meri tudi tisti slovenski kulturniki, ki so postali profesionalni politiki; to so postali, ker so bili med Slovenci najumnejši. A morali se bodo ozavestiti: da ni učinkovitost navzven – v mednarodno afirmacijo in jutri v gospodarstvo – najbolj odločilna. Če ni zanjo mentalno kulturne baze, postane karikatura; kot je običajno pri nerazvitih.

5.

Če bi mogla postati Slovenija most med Zahodom in Vzhodom, bi bilo to zanjo ekonomsko, državno in kulturno najprimernejše, saj dejansko že ves čas živimo na tej meji. A ta volja, ki bi morala postati zavesten operativni plan – o tem smo razmišljali že v dobi Kavčiča –, je odvisna od mnogih zunanjih dejavnikov. Srbija, ki živi iz strasti, pravičništva, svete vojne, iredentizma, ne pa iz racionalnega interesa, je zaradi slovenske »izdaje« na Slovence besna. Skušala jim bo škoditi, kolikor se da; in jim s tem omenjeno posredniško funkcijo preprečiti. Današnja Srbija se zapira. Hrvaška pa bo skušala s Slovenijo tekmovati prav kot posrednica, kolikor se ne bo zaprla pred Srbijo. S samimi zaprtimi sistemi okrog sebe pač ni mogoče izvajati posredovanja. Kdaj se bodo ti sistemi, ki se danes zaradi vojne celo nujno zapirajo, odprli, je težko predvideti. Vendar bi se morala Slovenija na ta trenutek pripravljati oz. ga z vztrajnim – nepatetičnim, drobnim, umnim – delom sama pripravljati. Tudi – na začetku – prek ponovne kulturne povezave s srbskimi intelektualci, pač s tistimi, ki hočejo biti do Evrope odprti.

Kot epigonski privesek Zahoda bomo za svet ne le nezanimivi, ampak si bomo tudi sami v sebi zaprli motiviranost k ustvarjalnosti. Na Vzhod si ne želimo več, kot smo si – naivno, samoslepilno – skoraj 200 let; evropski Vzhod je danes v globalni krizi. Ob iskanju ustreznega mesta na meji med dvema kulturama in sistemoma, ki bo še naprej močna (katolicizem in protestantizem na eni in pravoslavje ter muslimanstvo na drugi strani), je odločilnega pomena, kakšen model bomo razvili znotraj sebe.

Vesel sem, da lahko ponovim, za kar se zavzemam že vse življenje (v Perspektivah sem pisal *O dialogu* kot svoji glavni vrednoti): brez razvitja dialoške kulture ne bomo uspeli. Naj bo čim več polemike, a kot prvine v dialogu; kot ostrega intelektualnega obračunavanja z argumenti in z namenom – to je bistvo Evrope od grške antike naprej – najti resnico, ne pa le zasesti oblast. Žal danes slovenska strankarska politika pozablja na to evropsko svetlo izročilo. Popušča tistemu, kar je v človeku kot živem bitju od nekdaj zelo važno: polaščanju, oblastništvu, ekspanziji lastne moči, ne pa ponižnosti pred Resnico, ne iskanju te Resnice.

Prepričan sem, da se bo morala prav slovenska kultura v naslednjem

obdobju javno, ostro, radikalno, metodično upirati tej današnji slovenski strankarski panpolitizaciji, na katero – s tem izrazom – opozarjam že vse od volitev naprej; in že prej. To prizadevanje kulturi ni tuje, dodatno. Je prizadevanje za bistvo kulture: za iskanje Resnice. Če kulturi kaj škodi, je to Oblast, ki je sama sebi cilj.

Marko
Kerševan

Ohranjanje specifične identitete

Dnevnika (seveda) ne pišem. Tudi literature in o literaturi ne. Zato sta mi prijazno povabilo urednika in naslov ankete res le alibi za zapis nekaterih misli, ki se porajajo, ko se tako očitno obrača nov list v slovenski zgodovini.

Sodim med tiste, ki še v sredini osemdesetih let ideje o državni samostojnosti Slovenije niso imeli za realistično (ne glede na njeno zaželenost ali ne).

Spomnim se, kako sem v razgovoru s kolegom Petrom Vodopivcem to nekako takole formuliral: Slovenija je v mirnih časih zmožna živeti in obstati kot samostojna država, toda v mirnih časih neodvisnosti ne zmore doseči; nihče v Evropi in svetu ne bo zaradi nje tvegala nemira, ki ga sproži spreminjanje državnih meja in vzpostavljanje novih držav. V nemirnih časih bi tako neodvisnost lahko dosegla in našla zanjo podpornike, toda ne bi je mogla ohraniti.

Toda svetovno dogajanje konec osemdesetih let z razpadom vzhodnega bloka in združitvijo Nemčije, s koncem hladne vojne oziroma miru zaradi ravnotežja strahu, je ustvarilo razmere, ki so bile ravno toliko mirne in ravno toliko nemirne, da je možnost za doseg in ohranitev državne samostojnosti postala realistična. Ker so take, »konjunkturne« situacije časovno nujno omejene, je bila vsekakor izjemna zasluga kolegov iz kroga Nove revije, da so opcijo slovenske suverenosti pravočasno oziroma predčasno raziskali in jo držali duhovno pripravljeno. (Kot je po drugi strani zasluga tedanje oficialne slovenske politike, da je v kriznem času ohranila in krepila tiste elemente ustavne ureditve, družbene organiziranosti – tudi TO – in politične usmerjenosti ZKS in SZDL, ki so omogočili ustavno in pravno brezhiben, politično organiziran in kontinuiran osamosvojitveni proces.) Vse to je, kot lahko zdaj vidimo, srečno potekalo v času, ko je osamosvojitve postala za Slovence življenjsko nujna spricho odločenosti srbske politike, da pod geslom »dol z ustavo 1974« brezobzirno preuredi dotedanjo Jugoslavijo. Odlični poznavalec srednjeevropskega in balkanskega prostora, angleški zgodovinar A. P. Taylor, je v epilogu svoje knjige o habsburški monarhiji poleg poznane sodbe, da je Tito zadnji Habsburžan, že leta 1947 zapisal tudi oceno, ki je eden od ključev za razumevanje sedanjega razpada Jugoslavije: »Stara Jugoslavija je bila srbska nacionalna država, v novi (AVNOJ-ski, Titovi) so Srbi dobili samo nacionalno enakopravnost, pa so zato nagnjeni k temu, da se imajo za zatirane«. Ko je srbska politika z Miloševićem – izhajajoč iz omenjenega občutka »zatiranosti« in neenakopravnosti zaradi »samo enakopravnosti« – nastopila z gesli in dejanji, ki so izražala